

УДК 811.111'373.43:616-036.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/59-3-24>

Ігор ЧОРНИЙ,

orcid.org/0000-0001-6079-1746

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри українознавства факультету № 2
Харківського національного університету внутрішніх справ
(Харків, Україна) igorchornyi64@gmail.com*

Ганна МАЛІНСЬКА,

orcid.org/0000-0001-8554-7926

*доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного транспортного університету
(Київ, Україна) mal2665@ukr.net*

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «ДЕМОКРАТІЯ» ЯК ЗАСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ МОВНОГО ДОСВІДУ

Стаття присвячена вивченню вербалізації лексико-семантичного поля «демократія» у сучасному українському дискурсі на матеріалі текстів новинних повідомлень. Актуальність порушеної теми визначається необхідністю систематизації ієрархії вербалізаторів лексико-семантичного поля «демократія» у сучасному українському новинному дискурсі з подальшою можливістю використання результатів дослідження у розвідках, присвячених лексичному аналізу текстів політичного, медійного та інших дискурсів.

Мета дослідження полягає у виявленні вербалізаторів лексико-семантичного поля «демократія», а також специфіки їхньої взаємодії та функціонування як мовного досвіду українського народу у текстах новинних повідомлень.

*У сучасному мовознавстві було здійснено багато спроб систематизації методів дослідження лексико-семантичних полів, окреслено безліч прийомів та процедур їхнього аналізу. Автори цієї статті пропонують застосування методу суцільної вибірки, аналізу словникових дефініцій та використання SEO-програми *istio* для забезпечення достовірності отриманих результатів дослідження. У статті здійснено зіставний аналіз лексичних одиниць, зафіксованих у словникових дефініціях поняття «демократія», та одиниць ближньої та дальньої периферії лексико-семантичного поля, реалізованих у текстах новинних повідомлень. Основним способом виокремлення вербалізаторів аналізованого поля слугував метод ідентифікації лексичної одиниці у контекстному оточенні за допомогою SEO-програми *istio*, оскільки контекст відіграє важливу роль у віднесенні лексеми саме до лексико-семантичних полів. У результаті застосування цих методів, виявлено, що семантика лексичних одиниць ближньої периферії іменника «демократія», засвідчує, що для українського народу «демократія» – це народовладдя. Окрім того, доведено, що одиниці, зафіксовані на дальній периферії лексико-семантичного поля «демократія», призначені для позначення шляху до демократичного суспільства та для вербалізації результату у досягненні демократії.*

***Ключові слова:** дефініція, вербалізатор, лексико-семантичне поле, лексична одиниця, семантичне ядро.*

Igor CHORNYJ,

orcid.org/0000-0001-6079-1746

*Doctor of Philology, Professor;
Head of the Department of Ukrainian Studies, Faculty № 2
Kharkiv National University of Internal Affairs
(Kharkiv, Ukraine) igorchornyi64@gmail.com*

Hanna MALINSKA,

orcid.org/0000-0001-8554-7926

*Associate Professor at the Department of Theory and History
of the State and Law
National Transport University
(Kyiv, Ukraine) mal2665@ukr.net*

LEXICAL-SEMANTIC FIELD “DEMOCRACY” AS A MEANS OF ORGANIZING LANGUAGE EXPERIENCE

The article is devoted to the study of the verbalization of the lexical-semantic field “democracy” in the modern Ukrainian discourse on the material of the texts of news reports. The relevance of the discussed topic is determined by

the need to systematize the hierarchy of verbalizers of the lexical-semantic field “democracy” in modern Ukrainian news discourse with the subsequent possibility of using the research results in investigations devoted to the lexical analysis of the texts of political, media and other discourses.

The purpose of the study is to identify the verbalizers of the lexical-semantic field “democracy”, as well as the specifics of their interaction and functioning as the linguistic experience of the Ukrainian people in the texts of news reports.

In modern linguistics, many attempts have been made to systematize the methods of researching lexical-semantic fields, many techniques and procedures for their analysis have been outlined. The authors of this article propose the use of the continuous sampling method, the analysis of dictionary definitions and the use of the istio SEO program to ensure the reliability of the obtained research results. The article carries out a comparative analysis of lexical units recorded in dictionary definitions of the concept of “democracy” and units of the near and far periphery of the lexical-semantic field, implemented in the texts of news reports.

The method of identifying the lexical unit in the contextual environment with the help of SEO-program istio served as the main method of distinguishing the verbalizers of the analyzed field, since the context plays an important role in assigning the lexeme to the lexical-semantic fields. As a result of the application of these methods, it was found that the semantics of the lexical units of the immediate periphery of the noun “democracy” testifies that for the Ukrainian people “democracy” means people’s rule.

In addition, it is proved that the units recorded on the far periphery of the lexical-semantic field “democracy” are intended to indicate the path to a democratic society and to verbalize the result of achieving democracy.

Key words: *definition, verbalizer, lexical-semantic field, lexical unit, semantic core.*

Постановка проблеми. У мовознавстві існує багато понять, які не мають однозначних тлумачень та рішень, серед яких знаходиться «лексико-семантичне поле», проблема якого належить до найважливіших досліджень. У сучасних наукових колах лексико-семантичне поле трактується як сукупність лексем, що позначають певне поняття в широкому значенні цього слова, що включають до його складу різні частини мови (Засанська, 2015; Kenny, 2014; Maienborn, 2011).

Теорія поля охоплює безліч точок зору, що є значними варіантами ідеї семантичного зв'язку слів один з одним у мові. Зазначена теорія виявилася результативною через те, що в понятті «поле» мовознавцям вдалося реалізувати ідею про наявність певної структурної величини, яка об'єднує лексику в лексико-семантичну систему, де кожна лексема виявляє цю величину як домінуючу сему лексичного значення (Evans, 2011; Kenny, 2014).

Вперше термін «поле» використали у фізиці М. Фарадей, А. Естерд та А. Ампер, пов'язуючи його з електричними зарядами. У ХІХ ст. цей термін був екстрапольований з фізики у філологію. Вперше «семантичне поле» в лінгвістиці згадується Г. Іпсеном у 1924 році у роботі “*Der Alte Orient und die Indogermanen*”, де воно визначалося як сукупність слів, що мають загальне значення. Досліджуючи термін «поле» у лінгвістиці, вчені відзначають низку подібностей, що виправдовують перенесення у мовознавство поняття, запозиченого з фізики. До них належать наявність у граматичній категорії центру та периферії, взаємодія периферій суміжних полів, різний ступінь зчеплення компонентів поля.

Лексико-семантичне поле неосяжне поняття, адже у ньому перехрещуються головні проблеми

лексикології – синонімії, антонімії, полісемії, співвідношення слова та поняття.

Аналіз останніх досліджень. У сучасній лінгвістиці спостерігається різноманіття теоретичних концепцій (Бойко, 2011; Evans, 2011; Saeed, 2016) та методологічних підходів (Щербак, 2022; Scott, 2013) щодо лексико-семантичного поля. Низка робіт присвячена дослідженню семантики окремих лексичних одиниць у зіставному аспекті. Так, у роботі З. В. Антоненко (2010) розглядається вербалізація концепту «криза» в іспанській та українській мовах в аспекті перекладу. Н. Д. Засанська (2015) досліджує функціонування лексико-семантичних мікрополів «екологічна криза»/“ecological crisis” в сучасній українській та англійській мовах. М. Ю. Лихошерстова (2014) вивчає функціонально-семантичне поле темпоральності в арабській та українській мовах. О. О. Рогач (2010) висвітлює у своїх розвідках структурно-семантичні особливості фразеологізмів з етнонімами на матеріалі української, російської, польської, англійської, французької мов. Вирішення завдань, пов'язаних із семантичними полями в лексиці, дозволяє по-новому висвітлювати перелічені проблеми.

Мета дослідження полягає у виявленні вербалізаторів лексико-семантичного поля «демократія», а також специфіки їхньої взаємодії та функціонування як мовного досвіду українського народу у текстах новинних повідомлень.

Виклад основного матеріалу. Лексико-семантичне поле як особлива системоутворююча одиниця має складну і досить своєрідну структуру, складові елементи якої пов'язані між собою парадигматичними відносинами. В основі організації лексико-семантичного поля «демократія» лежать упорядковані класи, лексичні парадигми різного

типу, що структурують семантичне поле вертикально та горизонтально.

Ядро лексико-семантичного поля, як його семантичну доміную, утворює лексична одиниця, що виражає загальне інваріантне значення (Scott, 2013). Однією з основних властивостей структури лексико-семантичного поля є її цілісність, яка забезпечується відносинами, що передбачають входження менш складних одиниць у більш складні. У семантичній структурі ядра лексико-семантичного поля «демократія» реалізується весь спектр обсягу поняття.

Політичний світогляд кожної держави має свій зміст та набір понять, серед яких у європейських країнах, зокрема в Україні, чільне місце посідає «демократія». Тому релевантним для нашого дослідження є аналіз словникових дефініцій слова «демократія» з метою виявлення спектру понять, що його вербалізують, адже їхня природа та розуміння змінюються відповідно до кожної політичної системи. В «Енциклопедії Сучасної України» (ЕСУ, 2007) знаходимо таке тлумачення: «Терміном «Д.» позначають державний лад, що ґрунтується на принципі народовладдя (від грец. *δημος* – народ і *κρατος* – влада), забезпеченого формуванням уряду шляхом виборів та відповідальності уряду перед народом».

Згідно з електронним словником (Termin.in.ua) «Демократія – це термін, який застосовується для опису політичної системи управління державою, ідеї та концепції, заснованої на принципах народної влади. Буквально, слово «демократія», перекладається як «влада народу» і має давньогрецьке походження, адже саме там сформувалися і були реалізовані основні ідеї демократичної концепції управління».

Одне із завдань нашого дослідження полягає у виявленні відповідності словникових тлумачень поняття «демократія» до того, як його розуміють пересічні українці. З цією метою методом суцільної вибірки було проаналізовано 30 текстів новинних повідомлень сайту gazeta.ua за допомогою SEO-програми *istio* задля достовірності отриманих результатів. Матеріалом дослідження було обрано тексти новин, оскільки вони розраховані на широку аудиторію, а тому написані мовою, зрозумілою для всіх громадян України. Відповідно, ці тексти відображують актуальний стан сучасної української мови.

Згідно з аналізом програми *istio*, 30 текстів новин, у яких трапляється ядерне слово «демократія» складається з 23490 слів.

За результатами лексико-семантичного аналізу за допомогою програми *istio* було встановлено,

що в аналізованих текстах семантичним ядром виступає лексема «демократія», притаманна всім одиницям цього лексико-семантичного поля, якому підпорядковані лексичні одиниці ближньої та дальньої периферії, що зафіксовані в аналізованих текстах.

До ближньої периферії зараховуємо лексичні одиниці, які трапляються в усіх 30 аналізованих текстах, а саме: *Україна* (480), *демократичний* (354), *українець* (237), *український* (214), *влада* (187), *верховенство* (112), *право* (112), *шлях* (65), *державна* (56), *правління* (47).

Як засвідчує лексико-семантичний аналіз поля «демократія», одиниці, що знаходяться на ближній периферії, повністю співпадають з одиницями, які вжито у словникових дефініціях слова «демократія». Так, у трактуванні В. С. Лісового «державний лад» співвідносимо з іменником «державна»; «уряд» – з іменником «правління»; «народ» – з іменниками «Україна», «українець» та прикметником «український». Іменник «народовладдя», зафіксований у словниковій дефініції, співвідноситься у текстах новин з іменником «влада». Іменники «формування» та «шлях» співпадають повністю.

У трактуванні, наданому електронним словником *Termin.in.ua*, іменники «управління», «державна», «влада» повністю співпадають з іменниками, зафіксованими в аналізованих текстах. Окрім того, зафіксоване у словнику словосполучення «народна влада», співвідноситься з іменниками «Україна», «українець» та прикметником «український», а також з іменником «влада», аналогічно до трактування В. С. Лісового.

З огляду на семантику лексичних одиниць ближньої периферії іменника «демократія», доходимо висновку, що ці одиниці у свідомості українців пов'язані з наповненням змісту аналізованого поняття. Узагальнюючи, можна стверджувати, що для українського народу «демократія» – це народовладдя.

До дальньої периферії зараховуємо лексичні одиниці, які трапляються не в усіх аналізованих текстах, але сполучаються або взаємодіють з ядерним іменником «демократія» або зі словами з ближньої периферії: *реформа* (45), *відновлення* (40), *майбутнє* (40), *управління* (37), *зміцнення* (36), *зусилля* (31), *реконструкція* (29), *захист* (27), *порядок* (27), *надійність* (22), *цілісність* (19), *пріоритет* (19), *патріотизм* (14), *формування* (11), *незалежність* (11), *безпека* (10).

Одиниці, зафіксовані на дальній периферії лексико-семантичного поля «демократія», можна поділити на дві групи: ті, що вказують на шлях до

демократичного суспільства, і ті, що вербалізують результат у досягненні демократії.

До лексичних одиниць, які засвідчують, що українці перебувають на шляху до створення демократичної держави належать *реформа, відновлення, майбутнє, управління, зміцнення, зусилля, реконструкція, пріоритет, формування*.

До другої групи – одиниць, які позначають, що гарантує демократичний устрій країни – належать *захист, порядок, надійність, цілісність, патріотизм, незалежність, безпека*.

Прикладом для лексико-семантичного аналізу поля «демократія» може слугувати текст статті під назвою «Україна вже розплачується зі США» – Деніел Твінінг (2023) від 05.01.2023.

У заголовку статті ініціальну позицію посідає слово «Україна», яке належить до ближньої периферії семантичного ядра «демократія» у сприйнятті українців. Ця одиниця є найбільш уживаною в аспекті частотності в аналізованому тексті, вона трапляється у ньому 16 разів.

Лексична одиниця «Україна» взаємодіє з іменниками «безпека» та «демократія» у контексті: «Як сказав Президент України **Володимир Зеленський** у своєму історичному виступі на спільному засіданні Конгресу, підтримання Америкою *України* «не благодійність, це інвестиції у глобальну безпеку й демократію»». Іншими словами, для Президента України, як представника всього українського народу, демократія дорівнює безпеці.

При подальшому розгортанні змісту з'ясовуємо, що Україна ще знаходиться на шляху до демократії, що засвідчують лексичні одиниці «розпочинати», «формування», «звільнення». Ці слова знаходяться на дальній периферії лексико-семантичного поля «демократія», однак є важливими для розуміння цього поняття у світогляді українського народу, оскільки вони вказують на початок змін: «Коли Україна *розпочала формування своєї демократії після звільнення від радянської імперії 1991 року, вона зіткнулася з тяжкою спадщиною*».

У наступному контексті словосполучення «український народ» виступає в ролі творця демократії в Україні, що засвідчує словосполучення «незалежна демократична альтернатива васальній державі», а присудок, виражений дієсловом «створювати» лише підтверджує це припущення:

«Український народ створив незалежну демократичну альтернативу васальній державі, якої прагне Путін».

Лексико-семантичний ланцюг поля «демократія» в аналізованому тексті новини представлений у подальшому змісті такими одиницями: *демократичні інститути, Національний демократичний інститут, елементи демократії, верховенство права, демократичний розвиток*: «Ці інституції стали можливими завдяки підтриманню програм створення *демократичних інститутів* з нуля, починаючи з перших днів незалежності. <...> За сильної двопартійної підтримки, некомерційні організації, як-от Міжнародний республіканський інститут і *Національний демократичний інститут, працювали з партнерами в Україні над створенням і зміцненням основних елементів демократії, включаючи <...> верховенство права. <...> Стійкість демократичних інститутів України перед екзистенційною загрозою показує не лише мудрість американських інвестицій, а й надійність <...>. Крім надання військової допомоги та допомоги на відновлення, наша довгострокова стратегія для України має включати потужну підтримку демократичного розвитку країни <...>».*

Слід звернути увагу на те, що слова з семою «Україна» вжиті в сильній позиції речення – на його початку, а слова із семою «демократія» знаходяться, як правило, в медіальній позиції, іноді – у фінальній. Подібне розташування слів у реченні створює ефект більшої значущості України, тобто Україна робить демократію, а не демократія Україну. Не можна не погодитися з таким припущенням, адже країна йде власним шляхом, що відтворюється у мові українців, коли йдеться про демократію.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вивчення лексико-семантичного поля «демократія» в текстах новин дає можливість виявити функціональні характеристики вербалізаторів цього поля, які забезпечують створення і зв'язаність тексту, та виявити сприйняття феномену «демократія» у світогляді українського народу.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо у зіставному дослідженні лексико-семантичного поля «демократія» в англійських та українських політичних текстах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антоненко З. В. Вербалізація концепту «криза» в іспанській та українській мовах в аспекті перекладу (на матеріалі інтернет-ресурів). *Мовні і концептуальні картини світу: наукове видання*. К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2010. Вип. 30. С. 86–90.
2. Бойко Н. І., Хомич Т. Л. Конотативна лексична семантика: інтенсивний і параметричний складники. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2011. 167 с.

3. Демократія – що це таке та хто такі демократи. URL: <https://termin.in.ua/demokratiia/>
4. Засанська Н. Д. Особливості функціонування лексико-семантичних мікрополів екологічна криза / ecological crisis в сучасній українській та англійській мовах (на матеріалі інформаційних інтернет-видань). *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. Вип. 54. С. 108–110.
5. Лихошерстова М. Ю. Функціонально-семантичне поле темпоральності в арабській та українській мовах: дис. канд. філол. наук: 10.02.17. К.: КНЛУ, 2014. 214 с.
6. Лісовий В. С. Демократія. Енциклопедія Сучасної України: енциклопедія / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. Т. 7. URL: <https://esu.com.ua/article-21478>
7. Рогач О. О. Структурно-семантичні особливості фразеологізмів з етнонімами (на матеріалі української, російської, польської, англійської, французької мов): монографія. Луцьк: РВВ Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. 236 с.
8. Твінінг Д. «Україна вже розплачується зі США» – Деніел Твінінг. URL: https://gazeta.ua/articles/world-life/_ukrayina-vzhe-rozplachuyetsya-zi-ssa-deniel-tvining/1127762
9. Щербак О. Лінгвориторичні стратегії зображення російсько-української війни 2022 року (на матеріалі повідомлень німецькомовного сайту tagesschau.de). *Актуальні питання іноземної філології*. 2022. Вип. 16. С. 219–225. URL: <https://doi.org/10.32782/2410-0927-2022-16-32>
10. Evans N. Reciprocals and Semantic Typology / ed. by N. Evans, A. Gaby, S.C. Levinson, A. Majid. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2011. P. 1–29.
11. Kenny D. Lexis and Creativity in Translation. *A Corpus Based Approach*. London – New York: Routledge, 2014. P. 22–71.
12. Maienborn C. Semantics. *An International Handbook of Natural Language Meaning*. Berlin: Walter de Gruyter, 2011. P. 471–474.
13. Saeed J. Semantics / John Saeed. 4 th ed. Oxford: Blackwell Publishers Ltd, 2016. 414 p.
14. Scott M. WordSmith Tools Manual. Liverpool: Lexical Analysis Software Ltd, 2013. 452 p.

REFERENCES

1. Antonenko Z. V. Verbalizatsiia kontseptu “kryza” v ispanskii ta ukrainskii movakh v aspekti perekladu (na materialii internet-resuriv) [Verbalization of the concept of “crisis” in Spanish and Ukrainian in terms of translation (based on material from Internet resources)]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu: naukove vydannia*. K.: KNU im. Tarasa Shevchenka, 2010. Vyp. 30. Pp. 86–90.
2. Boiko N. I., Khomych T. L. Konotatyvna leksychna semantyka: intensyvnyi i parametrychni skladnyky [Connotative lexical semantics: intensive and parametric components]. Nizhyn: Vyd-vo NDU im. M. Hoholia, 2011. 167 p.
3. Demokratiia – shcho tse take ta khto taki demokraty [Democracy – what is it and who are democrats]. URL: <https://termin.in.ua/demokratiia>.
4. Zasanska N. D. Osoblyvosti funktsionuvannia leksyko-semantychnykh mikropoliv ekolohichna kryza / ecological crisis v suchasni ukrainskii ta anhliiskii movakh (na materialii informatsiinykh internet-vydan) [Features of the functioning of lexical-semantic microfields ecological crisis / ecological crisis in modern Ukrainian and English languages (on the material of informational online publications)]. *Naukovi zapysky. Seriiia “Filolohichna”*. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiia”, 2015. Vyp. 54. Pp. 108–110.
5. Lykshosherstova M. Yu. Funktsionalno-semantychno pole temporalnosti v arabskii ta ukrainskii movakh [Functional-semantic field of temporality in Arabic and Ukrainian languages]: dys. kand. filol. nauk: 10.02.17. K.: KNLU, 2014. 214 p.
6. Lisovi V. S. Demokratiia. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy : entsyklopediia [elektronna versiia] [Democracy. Encyclopedia of Modern Ukraine: encyclopedia [electronic version]] / red.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskiy, M. H. Zhelezniak ta in.; NAN Ukrainy, NTSh. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2007. T. 7. URL: <https://esu.com.ua/article-21478>
7. Rohach O. O. Strukturno-semantychni osoblyvosti frazeolohizmiv z etnonimamy (na materialii ukrainskoi, rosiiskoi, polskoi, anhliiskoi, frantsuzkoi mov) : monohrafiia [Structural and semantic features of phraseological units with ethnonyms (based on Ukrainian, Russian, Polish, English, French): monograph]. Lutsk : RVV Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky, 2010. 236 p.
8. Tvinih D. “Ukraina vzhe rozplachuietsia zi SShA” – Deniel Tvinih [“Ukraine is already paying off the USA” – Daniel Twining]. URL: https://gazeta.ua/articles/world-life/_ukrayina-vzhe-rozplachuyetsya-zi-ssa-deniel-tvining/1127762
9. Shcherbak O. Linhvorytorychni stratehii zobrazhennia rosiisko-ukrainskoi viiny 2022 roku (na materialii povidomlen nimetskomovnoho сайту tagesschau.de) [Linguistic strategies for portraying the Russian-Ukrainian war of 2022 (based on reports from the German-language site tagesschau.de)]. *Aktualni pytannia inozemnoi filolohii*. 2022. Vyp. 16. Pp. 219–225.
10. Evans N. Reciprocals and Semantic Typology / ed. by N. Evans, A. Gaby, S. C. Levinson, A. Majid. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2011. Pp. 1–29.
11. Kenny D. Lexis and Creativity in Translation. *A Corpus Based Approach*. London – New York: Routledge, 2014. Pp. 22–71.
12. Maienborn C. Semantics. *An International Handbook of Natural Language Meaning*. Berlin: Walter de Gruyter, 2011. Pp. 471–474.
13. Saeed J. Semantics / John Saeed. 4 th ed. Oxford : Blackwell Publishers Ltd, 2016. 414 p.
14. Scott M. WordSmith Tools Manual. Liverpool: Lexical Analysis Software Ltd, 2013. 452 p.